

Миллий ўзига хосликлар ҳеч бир халқда бирданига пайдо бўлмаган ва бундай бўлиши мумкин эмас эди. Миллийликнинг тараккиёт йўли халқнинг босиб ўтган турмуш йўли билан тенгдош, яъни у асрлар давомида шаклланиб келган. Унинг шаклланиши текис, раван эмас, мураккаб, зиддиятли кечган. Миллий белги хусусиятларда ўсиш, емирилиш, кучайиш, камситилиш, тажирланиш, янгилиниш ва улуглинишлар содир бўлган. Халқ мавжуд ва доим ҳаракатда, меҳнатда, курашда, бошқа эл-юртлар билан қандайдир муносабатда экан, унинг ўзигагина оид ҳислатлар, одатлар, туйғулар, ҳулқ-атвор ҳам кўникмалар тўхтовсиз ривож топа боради. Худди шу узундан-узук кечмишга миллат-элатларни биродарлаштирувчи халқчилликнинг, умумбашарий эзгуликларнинг тарихи ҳам деб қарамок даркор. Зероки, халқ характеридаги илгор жихатлар нечоғлик миллий тарзда ифодаланишларидан катъи назар, барча замонларда бегаразлигича қолиб, эллар ҳамдўстлигига хизмат қилади.

Халқнинг асл кўрки саналмиш хусусиятларни фақат унинг ўз ичида юз бераётган ходисалар деб тушуниш кўп вазиятларда тўғри, аммо бу дунё ҳамжамияти тараккиёти қонунларига ҳилофрок ўйлаш ва масалани бирёқдама идрок этиш бўлиб чиқади. Демак, таъбир жоиз бўлса, ўзига хослик ривожининг «ташки» томонлари ҳам бор. Ҳеч бир халқ ўзича биқик ва бошқалардан ажралган ҳолда яшай олмайди. Аксинча, улар билан иқтисодий-маданий алоқага киришади. Хилма-хил алоқа ва муносабатлар миллатларнинг турмуши, онги, ҳатто урф-одатларига маълум таъсир қилади. Миллий характерда умуминсоний ҳислатлар, хусусиятлар вужудга келади. Илгор миллий туйғулар ўзга халқлар кўнгли ва манфаатларига мос келувчи фазилатлар билан бойийди. Ўзбек халқи ҳам асрлар давомида жуда кўп халқлар билан, биринчи навбатда, Ўрта Осиёнинг бошқа халқлари, Қозогистон, Яқин-Ўрта Шарқ ҳамда Россия халқлари билан иқтисодий-маданий алоқада бўлди. Бу алоқалар халқларнинг санъат ва адабиётида ҳам из қолдирди.

Халқлар миллий спецификасининг (демакки, умуминсонийликнинг ҳам) қандай намоён бўлиши ҳар тузумнинг иқтисодий, социал-сиёсий, маданий ҳаёт тарзига боғлиқ. Давр ва шарт-шароитнинг амалдаги тенденциялари, қонун-қоидалари миллийликка таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Оқибатда унинг таркибида, ўсиш, кенгайиш, чекланиш, тургунлашиш, раванқ топиш, ҳуллас, ҳар турли ўзгаришлар рўй беради. Бошқачароқ айтганда, замонлар унда ўзининг яхши-ёмон белгиларини, изларини қолдиради. Ўз ўрнида миллийликнинг кўринишларига қараб, бирор давр ва муҳитни тарихан аниқ билиш, аниқлаш, баҳолаш мумкин бўлади.

Ҳар хил эқадиятли жамиятларда мазкур жараён элу юрт бошқарувининг қандай йўлга қўйилганлигига қараб, шу шароитига мос давом этди. Меҳнатқашларнинг олижаноб ҳислари, фазилатлари, пок ниятлари, курашчанлик туйғуси ҳукмдорларнинг қаттиқ зулми ва қаршилигига дуч келган замонлар бўлган. Қенг халқ оммасини иқтисодий қолоқликда, руҳан қасивликда, жаҳолат ичида, онгсизлик асорати доирасида қаслашга тиришган мустамлақачилиқлар бўлган.

Миллатчилиқни ва реакцион гоёларни миллий ифтиҳор ҳисси деб тарғиб қилиб, халқни

чалгитишга, бемалол эзишга, миллатлар ўртасида келишмовчиликлар тугдиришга ҳаракат қилган сиёсатлар ҳам кўп ўтган. Шундай экан, дунёнинг миллий турмуши, маданияти, идеологиясига курашлар нуктаи назаридан қаралсагина, тарихан объектив манзаралар кўзга ташланади.

Шу маънода халқларнинг ҳозирги кунгача етиб келган бутун олижаноб анъаналари, маънавий-маданий бойликлари мураккаб ва машаққатли тарихни бошдан кечирганлар. Прогрессив кишилик ҳамма вақт ота-боболарининг яхши ишлари, дард-ўйлари, умидларини асраш-аввайлаш йўлидан борган. Мозийнинг модаий-маънавий мероси, эзгу ниятлари, улугвор анъаналарини тан олмаслик илгор дунёқарашга мутлақо бегонадир.

Инсониятнинг тарихий тараккиётига катта-кичик ҳар миллат ўзининг фан ва маданият бобидаги ютуқлари билан улуш қўшади. Уларнинг жаҳон маданиятига қўшган ҳиссалари жугрофий жihatдан чегара билмайди. Гап шундаки, айрим миллат тафаккурининг, ижодининг асл намуналари барча халқларни бирдай баҳраманд қилади, бошқаларнинг ҳам маънавий бойлигига айланиб боради. Мафкуравий жihatдан эса маданий мерос мамлакатлардаги синф ва гуруҳларнинг ҳаммасига хизмат қилавермайди. У ўзи кашф қилинган юртдаги ҳар қандай миллатчи элементларга номувофик ва хатго қарама-қарши бўлганидек, ўзга миллатларнинг ноҳолис тоифалари манфаатига ҳам номувофик ва зид қелади.

Ўрта Осиё ҳудудида турли-туман уруғлар, қабилалар яшашган. Улар бир-бири билан, бошқа халқлар билан иқтисодий-маданий муносабатда бўлганлар. Бизнинг давримизга етиб келган обидалар, топилмалар, битиглар, адабий ёдгорликлар қадим элат-уруғлар авлодлари бўлмиш бугунги миллатларнинг барчасига баробар меросдир.

Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону Луготит турк» асари, Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадуғу билиг», Аҳмад Юғнакийнинг «Ҳибат ул-хақойик» дostonларидаги қўшиқлар ва шеърлар жуда кўп ибратли гоёлар, етук фикрлар билан йўғрилган. Биз бу китобларнинг маърифий-эстетик томонларини кадрлаган ҳолда, улар ўша жамиятнинг маҳсули эканини, уларга муҳитнинг таъсири бўлганини ҳам унутмаймиз. Шунингдек, бу мероснинг ҳамон фойдали эканини, гоёлари умумбағарий қадриятлар эканини эътироф этамиз.

Ўтмишдаги туркийларнинг, ўзбекларнинг катта маданий мероси юксак умуминсоний гоёлари туфайли мўътабардир. Ватанимизнинг кўп миллатли, ягона оиладаги адабиётлари ана шундай зайинларда шаклланиб келганлар.

Қадимда ўз яшаш табиати, маданиятига, адабиётига эга бўлган турлий халқларнинг катга бир авлоди — ўзбеклар. X — XI асрларга келиб ўзбек элатининг этник чегараси аниқлашди, туркий адабий тил асосида унинг тили барқарорлашиб, маданияти бекиёс ривожланди.

Инсониятга бебаҳо маънавий манфаат бағишловчи фазилатлари Алишер Навоий ижодиётини жаҳон миқёсига қўтарди. Улуг ўзбек мутафаккири ўзининг тинимсиз ижтимоий-сиёсий фаолиятида, серкирра ижодининг гоёвий-бадий юксак даражада битилган дурдоналарида кишиларни одамийлик, ақлий қамолот, тинч-тотув яшаш,

биродарлашиш сари чакирди. Адолат, халқпарварлик ва ватанпарварликни улуглади. Халқларнинг тенг, ахил, тўқ-фаровон ҳаёт кечирадиган замонлар ҳақидаги орзуларини тараннум этди. У тузумнинг тож-тахт курашларини, беҳуда қон тўкишларни, бой-амалдорларнинг кирдикорларини аёвсиз қоралади.

Навоий халқлар дўстлигининг оташин қуйчиси эди. Иккитагина фактни тилга олиш билан чекланамиз. Шоирнинг «Ҳамса»си—беш достонига қирган «Садди Искандарий» ҳамда «Фарход ва Ширин» достонларида эл-юртлар қардошлиги гоёси XV аср ўзбек халқининг идеалини мукамал ифода қилади. Навоий Садди Искандарийга — адолатли шох Искандар қурдирган деворга қатга рамзий, ҳаётий-эстетик маъно юклайди. Бу девор—душман ҳужумини тўсувчи, осойишталик истаган халқни ўз қаноҳида асровчи девор. Уни дунёнинг турли бурчакларидан қелганлар: Европа, Франция, Рум, Шом, Хитой, Рус мамлакатларининг вакиллари қурадилар. «Фарход ва Ширин» асарида халқлар дўстлиги руҳи хитойлик йигит (Фарход)нинг, арман қизи (Ширин)нинг, уларга садокатли эронлик қаҳрамон (Шопир)нинг ҳаёли, орзуси, муносабатлари, саъй-ҳаракатлари моҳиятини белгилайди.

Қўлаб ёрқин мисолларни ўзбек адабиётининг Алишер Навоийдан кейинги йирик намояндалари асарларидан ҳам қелтириш мумкин. Бобур, Увайсий, Нодира ва бошқа талант соҳиблари ижоди халқ тарихининг маълум саҳифаларини кўз ўнгимизда бутун мураккаблиги билан гавдалантиради. Муқимий, Фурқат, Завқий, Аваз Ўтар сингари демократик адабиёт арбобларининг ижодлари эса янада янги қаҳрамоннинг характерли белгиларини ўзларида бадиий мужассамлаштирган. Уларнинг асарларида маърифатни, ватанпарварликни, халқлар ўртасидаги маданий алоқаларни шарафлаш гоёси замонасининг илғор қайфиятига монанд янгради. Улар эскилик сарқитларини, миллатни ўстирмовчи иллатларни, реакция мафқурани, инсонни маънавий қашшоқликка маҳкум этувчи жоҳилиятни ҳажв қилдилар. Демократик адабиётнинг қаҳрамони ўз қаҳрамонининг социал-сиёсий фаол қиши, илғор турмуш томон интилаётган ва рус меҳнатқашлари билан дўстликка ҳайрихоҳ ўзбеклар бўлди.

Миллатдаги тафаккур, қард-қазилат, ўзгариш, ирода, янгилик, қурашчанлик ва яратувчанлик, аввало, унинг адабиётида ақс этади. Фақат қенг меҳнатқаш омма манфаатини кўзловчи адабиёт халқ тарихи ҳамда тимсолини чуқур миллий, чуқур умуминсоний гоёлар негизида ёритиб бериш мумкин. Шундай сўз санъатигина ўз маҳсули билан асрлар оша халқларга, элатларга йўлдош бўлиб яшайди. Маданий ва маънавий ҳаёт қелажаги учун мустақкам қойдевор вазиқасини бақаради, тараккиётга хизмат қилади.

Буюқ ёзувчи Гоголнинг қуйидаги фикрлари характерлидир:

«Ҳақиқий миллийлик рус қийимини тасвирлашдан иборат эмас, балки халқ руҳидан иборат. Ҳатто тамом бошқа бир дунёни тасвирловчи шоир ҳам миллий шоир ҳисоблана олади. Бунинг учун у ана шу дунёга ўз миллий ҳислари назаридан, ўз халқининг кўзлари билан қараши қерак, у шундай ҳис этиши ва гапириши қеракки, унинг ватандошлари худди ўзлари ҳис этаётган ва гапираётгандек ҳис этсинлар».

Миллий спецификанинг шаклланиши, ўзгаришлари ва янгилиниши аввало миллий

характерда чуқур мужассамлашади. Миллий характер миллийлик таркибида ҳамма вақт муҳим ва салмоқдор ўрин эгаллайди. Шунинг учун у миллийлик категорияси билан баравар тасаввурга келади, хис қилинади, Г. И. Ломидзе ўзининг «Миллий характер проблемаси» номи мақоласини «Миллий характер тушунчаси миллий спецификанинг таркибий аспекти саналади» деган фикр билан бошлаганида жуда ҳақли эди.

Характер миллийликни диалектик изчил, тарихан аниқ, психологик ҳаққоний ва тараккиётда намоён қилади.

Миллий характер кўп асрлар мобайнида бетўхтов шаклланади. Унинг яралиш ва ривожланиш даражасини жамиятнинг модаий-ижтимоий, сиёсий-маданий, ахлокий-эстетик тарзи белгилайди. Хар бир даврнинг ва муҳитнинг шундай белгиларига қараб, унинг тарихи турлича мураккабликда кечади. Мунтазам ўсиш жараёнида айрим сифатлар миллий характерга мустаҳкам сингишади, илгор жиҳатлар билан маҳдуд туйғу ва тасаввурлар қурашади.

Чинакам миллий характер хар доим халқчил ва замонавий бўлади. Унинг халқчиллиги ўз миллати манфаатига мослик даражаси билангина эмас, кишилик тараккиётига тесқари қелмаслиги, қардош халқлар кўнглига монандлиги, улар ҳаёти ва тафакқурига баҳра бериши билан ҳам баҳоланади. Миллий характернинг замонавийлиги миллат спецификасида «йўлбошчилик» қилишидагина эмас, балки ўз халқи ифтихорини самимий намоён этиши орқали юқсақликка қўтарилган байналмилаллигида ҳам кўринади. Шундай фазилатлари туфайли характернинг миллий ва халқаро доирада мавқеи, яшовчанлик руҳи ортади. Миллий характер шароитга тобе элемент бўлиб қолмайди, уни яратади ва ўзгартади.

Миллий характернинг даврда тутган ўрни, ижтимоий, сиёсий, ахлокий-эстетик қиммати унинг умумбашарий аҳамияти билан ўлчанади. Буларсиз характер ҳатто ўз миллатининг такомилу учун ҳам хизмат қила олмайди, маҳдуд, пассив ва қелажакдан маҳрум нарсага айланиб қолади. Айни пайтда муштараклик пафоси миллий ўзига ҳослик ва характерсиз мавжуд бўла олмайди. Байналмилал характер ҳамиша миллийдир. Маълум халқ илгор характерининг белгиларини миллий ва умуминсоний деб, арифметик равишда ажратиш мумкин эмас. Харакат ва дунёқарашнинг баъзи кўринишларини миллий, баъзиларини эса ўзгача деб қатъий қелараловчи классификация тузиб бўлмайди. Ҳақиқат шундаки, уларни бир-биридан йироқдаштириб ёки 5жқа-яққа қолда тасаввур қилиб бўлмайди. Улар биргаликда яхлит жараённи ташқил этади.

Юқоридаги фикрлардан аён бўладики, ўзига ҳос аъаналар билан умуминсонийликнинг қонуний бирлигини, миллий характернинг ижтимоий шароитга боғлиқ тараккиёти билан унинг кишилик тарихидаги ролини адолатли идрок қилмай туриб, сўз санъати фазилатларини, иждоқор ёки бадиий асар қахрамонлари туйғуларини анализ қилиш ўринсиз.

Адабиёт халқнииг ҳаёти, тафакқури, фаолияти, мақсадларини, жамиятнинг социал-сиёсий масалаларини бадиий зухур этади. Унинг тасвир объектида миллийлик ва байналмилаллик диалектикаси энг асосий категориялар бўлиб саналади. Адабиётда ҳам

улар доимо бирга ривожланиб борувчи, бирини иккинчисидан устун қўйиб бўлмайдиган, бир-бирини бойигувчи жараён.

Адабий кахрамон бирон жамиятда яшовчи халқнинг зехни, дунёкараши ва кифасини белгиловчи миллий характерни гоъвий-бадий инъикос этади. Жамиятда айнан бир шахс индивидуаллиги баробарида миллий характернинг қўриниши бўлгани каби, бадий образ ҳам индивидуал ва ўз ўрнида миллий характер бўлиб гавдаланмоғи керак.

Миллийлик ва байналмилаллик адабиёт кашф этадиган кахрамонларнинг характерида ёркин ифодасига эга бўлади. Адабий кахрамон бу хақиқатни тарихий, ижтимоий, маҳаллий жихатдан конкретлаштирувчи ўзак элементлардан. Миллийлик кахрамоннинг харакат, дунёкараш тарзида, психологияси, одатлари, хулқ-атвори ва бошқа томонларида вужудга келиб, иккинчи жихат шу асосдан униб чиқади. Миллийлик бадий образнинг асоси ва манбаидир. Образнинг бадий эстетик баҳоси, инсониятга тегишли пафоси унинг ўқувчини маънавий озиклантирувчи, рухлантирувчи ва ишонтирувчи миллий кифасига боғлиқ.

Кахрамон характерининг миллийлик даражаси унинг халқ руҳига, хаёт хақиқатига, тараккиётнинг етакчи тенденцияларига мос келишидан ва замонавийлигидан кидирилади. Бундай хусусиятлар санъаткорона сингдирилган бадий асаргина умуминсоний фазилатлар билан тўлиқ бўлади. В. Г. Белинский Лермонтовнинг «Замонамиз кахрамони» романига шу номли мақола бағишлаб, воқеликнинг, жамият кишилари характерининг унда қандай тасвирланганини ана шу жихатдан чуқур анализ қилган эди. Белинский фикрича, романдаги Максим Максимич образи «соф рус типи» экани, юксак бадий тарзда яратилганлиги билан Вальтер Скотт, Фенимор Купер яратган энг яхши характерларни эсга солса-да, янги кашфиётлиги, соф рус руҳидалиги ва хусусиятлари билан такрорланмасдир. Буюк танқидчи табиат берган характерни унинг ўз замонасидаги мавжуд шароитда тўла гавдалантиришни ёзувчи зиммасида турувчи қатга вазифа деб қўрсатади, «Азамат билаи Қазбичнинг характерлари, — деб ёзади у романдаги черкес хадки вақиллари хақида, — шундай типлардирки, улар русга қандай тушунарли бўлса, инглизга ҳам, немисга ҳам, французга ҳам шундай тушунарлидир. Фигураларни ўз миллий кифасида ва миллий либосида тўла гавдалантириб қизиб бериш деб ана шуни айтадилар!...».

Турли мамлакат халқлари миллий характерлари улар адабиётининг том маънодаги реал кахрамонларидир. Дунё адабиётининг кахрамонлари — хилма-хил миллат ва элатларга мансуб кишилар. Улар адабиёт саҳифаларига бетакрор ва юксалишда бўлган ўз миллий кифалари, дард-изтироби, ишқ ва шодлиги, руҳияти, тафаккур тарзи, харакатлари билан қириб келадилар. Хар қайси миллий кахрамон ўзида қадим замонлардан бери алоҳидалашиб келган, у ёки бу даражада ривожланаётган халқининг кифасини, мамлакатда тутган мавқеини намойиш қилади.

Шундай экан, миллатлар адабиёти кахрамонларининг умуминсоний туйғуси ранг-баранг миллий характерлар орқали юзага чиқади. Хар бир кахрамон характер илдишлари тўппа-тўғри унинг ўз миллийлигига бориб такалади ҳамда ўзига хос қўринишларда тарқиб топади. Унинг белги-хислатлари ифодаси миллий кахрамон табиатида

бошкаларнинг такрори ёхуд нусхаси бўлиб қолмайди, балки ўзлигининг мавжуд тасвиридан иборат бўлади. Унда байналмилаллик билан миллийликнинг зич диалектикаси ўзаро тўла-тўқис сингишган ҳолда аниқ кўринишлар беради.

Кўп ҳолларда қахрамон характерининг миллийлиги сифатида барча халқлар табиатида мавжуд туйғулар, фазилатлар (масалан, саховат, ватанпарварлик, бурч, садокат, меҳмондўстлик, болажонлик каби) тадқиқ қилинар экан, бир хил йўналишдаги қуйидагича саволлар пайдо бўлади: бу тушунчалар бошка миллат кишиларига бегонами? Булар образнинг умуминсонийлиги бўлса, унинг миллийлигини қандай тушуниш керак?... Бундай саволларнинг қўйилиши таҳлил қилинаётган қахрамон характерининг оригиналлиги ёки, умуман, миллийликка шубҳа билан қараш оқибатида тугилган бўлса, тўғри бўлмайди. Чунки масалани шу хилда тасаввур этиш миллийлик ва байналмилаллик диалектикасини космополитик англашга, миллий фарқларни ғаразлий баҳолашга олиб келади. Агар саволлар ўша умумий тушунчаларнинг аниқ миллий белгиларини, уларнинг ўзга миллатлардаги кўринишларига қиёсани, ёзувчининг шу томонламай кўрсатган маҳоратини кўзда тутса, уларни объектив ҳисоблаш мумкин. Гап бутун инсониятга ҳос туйғу, фазилат ва тасаввурларнинг қайси халқ характерида, қай ҳолда ва қандай намоён бўлишида. Миллатнинг ўта алоҳида белгилари қаторида унинг умуминсоний жиҳатлари ҳам ҳамма вақт миллийдир. Миллийлик байналмилал аҳамияти билан барқарор бўлгани каби, байналмилаллик ҳам конкрет миллий заминдан қувват олади. Жуда умумий тушунчаларни маълум миллатнинг бутунлай ўзиники қилиб кўрсатиш ҳам жиддий ҳатодир. Фақат унутмаслик керакки, улар ҳар миллийликда ҳар хил кўринишларига, ифода тарзларига эга бўлади. Миллий замин уларга қўшимча маънолар беради, уларнинг мантиқни бойитади ва кенгайтиради. В. Г. Белинский биз юқорида тўхталган мақолада Максим Максимич характерининг ҳислатларини унинг ҳарбийча ҳитобларида, арок ичишларида, тамаки чекишларида эмас, «балки муҳитдаги нарсаларга ўз малакаси билан ва турмуш тарзидан ҳосил бўлган назари билан қарашда ва муҳитдаги нарсаларга қарашининг ҳамда одатининг муқаррар натижаси бўлган шу тарздаги ҳаракат ва сўзларида» кўрадики, бу ўринда ҳам гап умуминсонийликнинг миллий намоён бўлиши тўғрисида боради.

Кишилик тарихининг муайян ижтимоий, иқтисодий, сиёсий шароитлари муштараклик туйғусини ўзига ҳос, бетакрор намоён қилади. Бу туйғу муҳитлари, манфаатлари, ҳаракатлари бир-бирига мос қилаётган халқларнинг маънавий савияси ифодаси сифатида жиллоланади. Унинг бутун моҳият-эътибори чегара билмайди. Ватаннинг қардошлиқ оиласи доирасида қолиб қетмайди. Зеро, бир мамлакат халқлари ўз миллий заминларида мустақам тургани ҳолда муаммолари, ташвиш-дурдлари, интилиш самараларига кўра ҳамжиҳатликни бошларидан кечирар эканлар, бу нарса дунёдаги биронта халқ меҳнатқашларининг манфаатига зид бўлиб тушмайди. Аксинча, бу жараён замирида жаҳондаги ҳамма халқларнинг прогрессив интилишларига, истикболига самимий хайрихолик, ҳурмат ва эъзоз ётади. Бошкаларни билмоққа қизиқиш, уларга ҳавас билан қараш, яқинлаштиришга эҳтиёж сезиш миллий ифтихордан узоқлаштириш, айрилиш ёки уни умумлаштириб юборишни аниқламайди. Муштараклик туйғуси миллий ўзига ҳосликлар, характерлар негизида қад қўтаради.

Муштараклик туйғуси миллий адабиётлар учун айрича мавзу ёки муаммо, образлар

тасвири учун бадиий восита ёки кўшимча белги эмас. Шунингдек, у миллат характеридан тасодифий холатлар, вазиятлар танлаш ва кахрамонни ўзга халклар вакиллари орасида кўриш деган маънога ҳам олиб келмайди. Характернинг миллийлигидан, миллий гуруҳ ифтихоридан биров бўлсин чеккада ифодаланиш муштараклик туйғусига бутунлай ёт. Унинг манбаи — миллий кахрамон характерининг руҳи, виждони, эркин гражданлик масъулияти, килган ва килмокчи бўлган эзгу ишлари... Бутуйғу («Очилган кўрик», М. Шолохов)ни кишлоқда одилонга турмуш қуриш ишига бошлайди. У Дон бўйидаги Гремячий Лог хуторига келади. Меҳнатқашларнинг оромини ва янги ҳаёт барпо этиш режаларини бузаётган душманларнинг тор-мор қилиниши йўлида жонини аямайди. Қурашиш ва меҳнат қилишнинг рус характерига ҳос хақиқий намунасини кўрсатади. Кондрат Майданников, Нагульнов ва бошқа казаклар Давидов таъсирида руҳан ўсадилар. Ч. Айтматов кахрамонлари киргиз миллий заминда ҳаракат қиладилар. Улар ўз муҳити, психологияси, ҳаракати, ўй-хаёли, ўтмиши ва бугуни билан канчалик миллий бўлсалар, шу даражада мамлакат кишиси, ватанпарвари бўлиб гавдаланишади.

Р. Файзийнинг «Ҳазрати инсон» романида муштараклик туйғуси ўзбек халқи вакиллариининг фронт ортидаги фидокорона ҳаёти ифодасидан, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, болажонлик каби умумбашарий фазилатларнинг халқимиз кўрсатган тарихан машҳур намунаси тасвиридан балкиб чиқади. Маҳкам ака билан Меҳринисо етим қолган ўн беш болага ота ва она бўлишади. Турли миллат фарзандларини чексиз меҳр, чексиз самимият билан ўз паноҳларига олишади. Ҳамма миллат боласи —одам боласи, одамни одамдан ажратмаслик керак, дейди Маҳкам ака. Улар болаларининг омонлиги, келажаги ташвишида тиним билмайдилар. Ўзларида чинакам гуманизмни, халқлар дўстлиги қамоли ва қудратини намойиш қиладилар. Романнинг байналмилал туйғулари бош кахрамонлар теғрасидаги Абдуҳафиз, Исмоилжон, Кодирхўжа, Муборак, Иван Тимофеевич каби образлар туфайли янада тўлишади. Тасвирланган воқеа ва кахрамонларнинг тарихий асосга эғалиги, асарда Йўлдош Охунбобоев ҳамда Усмон Юсупов сиймоларининг гавдаланиши даврнинг моҳиятини ўқувчи кўз олдида тагин ҳам реаллаштиради.

Муштараклик туйғуси навқирон грузин йигити Автандил Жакели («Кўркманг, онагинам», Н. Думбадзе) характерининг бутун борлигини қуршаган. Яқинларига, грузинларига ва диёрига бўлган меҳр унда Ватанга муҳаббат билан табиий пайвандлашиб кетган. Ватан чегаралари унинг иштирокисиз ҳам химоясиз қолмаслиги Автандилга тушунарли. Лекин у ўзининг тақдирини, ҳаётда мавжудлигини шу бурчсиз тасаввур қила олмайди. У енгил-елпи яшаб, ватанпарварликни юзаки фаолиятда, қуруқ романтикада ва сохта нутқларда ифода қилмокчи бўлганларга қарши. Мамлакат сарҳадларини кўриқлаш шу маънода Автандил учун асл грузинлигини, ота-боболарнинг эзгу одатларига содиқлигини, қалбдаги она-Ватан туйғусининг муқаддаслигини ҳам химоя қилмок демақдир. У биладикки, мамлакатларнинг чегараси бор, қардошлик ва меҳр-оқибатнинг эса чегараси йўқ. Туркия территориясида бошланган қучли ёнгинни ўчиришда ўз чегарачиларининг мардона ёрдами, икки Ватан қишилариининг оғир дамлардаги аҳиллиги Автандил қалбига ажиб туйғулар олиб қиради. Унда бу мамлакатларни бир-биридан ажратиб турган нарса қолмагандек туюлади.

Шундай қилиб, кахрамон характерида миллий ва байналмилал асослар бир-бири билан ижтимоий-психологик жихатдан ниҳоятда жипслашиб, уйғунлашиб кетган бўлади.

Чинакам миллий кахрамон табиатида бу бирлик етакчи роль ўйнайди ва образнинг ахамиятини таъминлайди. Бундай хусусиятлардан махрум бўлган, ўткинчи, зарарли маҳаллий элементлар атрофида маҳдудлашган кахрамон ҳатто миллий доиранинг ўз ичида ҳам узок яшамайди.

Миллий ва муштарак асосларнинг белгиларини аниқлаш, ўзига хослигини тасаввур қилиш мумкин бўлса-да, уларни мазмунлари йирик икки категорияга ажратиб юбориш, рўйхатлаштириш мумкин эмас. Умуминсоний тушунчаларнинг миллий воқе бўлиши, ўта миллий белгиларнинг умуминсонийлиги, анъанавий қарашларнинг янгилик билан қўшилиб кетиш ходисалари миллий кахрамон характерида ҳаёт мантиги ва оқимиға мос мураккаб бўлишини унутмаслик керак.

Воқеликнинг бор ҳақиқатини ўз миллийлигида реалистққ намоёиш этганлиги туфайли адабиётлар, уларнинг кахрамондари бир-биридан фарқланиб туради, ҳар қайсиси ўзича оригинал бадиий-эстетик қиммат олади. М. Шолохов, Ч. Айтматов, М. Аvezов, Ў. Сулаймон, М. Жумабoев, С. Сайфулин, В. Лацис, О. Гончар, Р. Ҳамзатов, М. Турсунзода, М. Иброҳимов, Б. Қербобoев, Н. Думбадзе, А. Қодирий, Чўлпон, Ҳамза, У. Носир, Ойбек, Э. Воҳидов ва А. Орипов каби турли миллат адибларининг ижодлари шундай ҳислатларға қонлиги учун бири иккинчисини тақрорламайди ва айни пайтда умумбашарийлик мезонлари талабларига мос келади.

Адабиёт кахрамони миллийлиги тушунчаси характернинг маънавий дунёсида, ҳаётға қараш тарзида, қаракатида миллий хусусиятларнинг шунчаки маъжудлиги ва сақланиб қолаётганини билдирмай, уларнинг бетиним ўсиш қараёнини ҳам ўз ичига олади. Миллий прогресснинг характерда қанчалик ақс этиши эса адабиётнинг воқелик, халқ ҳаёти ва долзарб проблемалар билан муносабат ҳамда ҳамнафаслик қаражасига боғлиқ, албатта. Айтиш қеракки, миллийликнинг халқчил, қамонбоп қизилишида ёзувчининг истеъдоди хал қилувчи аҳамиятға эға. Санъатқор асариди миллий рух сюжет ва гоёлар воқе бўлишининг табиий шарты, бош қаруратидир.

Ҳулласки, кахрамон характерининг барча қирраларини тарихан қонқрет таққик қилмоқ лозим. Инсонди ўй, ҳислат, туйғу, қураш, меҳнат, неқи қаракат бўлса, ҳаммаси қар хил шароит ва вазиётди турлича ҳаётый қўринишға эға бўлади. Бадиий асар образы —биринчи навбатди, ўз қамиятининг, даврининг, муҳитининг кахрамони. Унинг яшовчанлик қаражаси, гоёвий-эстетик аҳамияти ҳам, аввало, ўзи мансуб бўлган қамон қишилари характерини типик қўрсата олиши, даврий ишонқли масалаларни қадил қўтариб қикиши билан ўлчанади. Ва шундиғина бунди қахрамон турли миллат-элат авлоддарининг иззат-эҳтиромини қозонади.

Тоҳир Шермуродов
1991 йил.